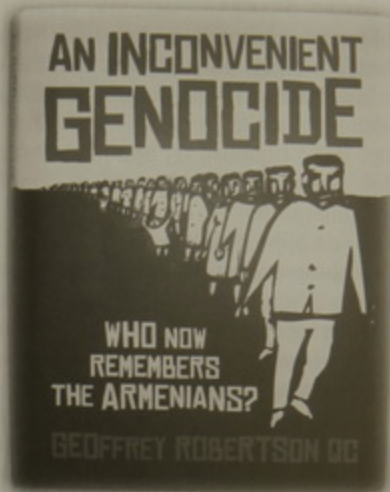

**«ԱՆՀԱՆԳՍՏԱՑՈՒՑԻՉ
ՑԵՂԱՍԳՈՒԹԻՒՆ ՄԸ»**
Նեղինակ՝ Ճեֆրի Ռոպերթսոն

Անտիս Եափուճեան

Պատմ. Գիտութ. Դոկտոր

Այս փաստագրական հատորը տեսակ մը սփոփեցուցիչ սպեղանի կը հանդիսանայ հայ ժողովուրդին եւ միաժամանակ ան կը հաստատէ ճշմարտութիւնը: Մինչ Թուրքիա իրեն բարեկամներ եւ համակիրներ կը հաւաքարկէ զանոնք կաշառելով, հայ ժողովուրդին բարեկամներն ու համակիրները անշահախնդիր, անկողմնակալ եւ անկաշառ մտաւորականներ են, որոնցմէ մին է այս կարկառուն աշխատասիրութեան հեղինակը Աստրալիացի իրաւաբան-պատմաբան Ճեֆրի Ռոպերթսոնը:

Հատորին սկզբնատրութենէն մինչեւ վերջատրութիւնը, կարմիր երիզի մը նման կ'անցնի այն փաստացի հաստատումը, թէ կատարուածը Յեղասպանութիւն էր, եւ թէ մանաւանդ զոհերուն թուաքանակը չէ, որ կ'որոշէ Յեղասպանութեան հանգամանքը: Այնպէս որ, Թուրքիոյ նախագահ Էրտողանի այն իմաստակութիւնը, թէ պատահածը եթէ Յեղասպանութիւն ըլլար, այսօր աշխարհի վրայ ոչ մէկ հայ մնացած պիտի ըլլար, պարզապէս անհիմն ցափռուողք մըն է:

Հատորը կը բացուի երեք ակնաւոր անձնատրութիւններու վկայութեամբ՝ ինչ կը վերաբերի Հայոց Յեղասպանութեան: Այնուհետեւ, կու գայ էջ մը, որ տեղ գտած է ԱՄՆ-ի օրուան նախագահ Թէոտոր Ռուզվելթի 1918

թուականին կատարած յայտարարութիւնը Հայոց Յեղասպանութեան առնչութեամբ, եւ ավա Ֆաշական Գերմանիոյ համալսարան Վարչապետ Ատուլֆ Հիթլերի այն յայտարարութիւնը, թէ «Այսօր ո՛վ կը յիշէ հայերուն բնաջնջումը», յայտարարութիւն մը, որ վկայութիւնն է Հայոց Յեղասպանութեան: Այնուհետեւ կու գայ այն Թուրքիոյ քարտէսը, որուն վրայ նշուած են այն բնակավայրերը, ուրկէ սկսաւ հայ ժողովուրդին Յեղասպանութիւնը:

Ի վերջոյ կու գայ «Ներածական»ը, որուն բնաբանը եղած է ԱՄՆ-ի Ծերակուտական Պարաք Օպսմայի 19 Յունուար 2008 թուականին կատարած այն յայտարարութիւնը, որով ան յտակօրէն կ'ընդունի, թէ Հայ ժողովուրդին դէմ գործադրուած յանցագործութիւնը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ Յեղասպանութիւն, բառ մը՝ զոր Պարաք Օպսման անընդհատ խուսափեցաւ արտասանել՝ նախագահական ընտրութենէ ետք:

Եւ Ճ. Ռոպերթսոնը բացումը կը կատարէ յայտարարութեամբ մը, թէ «Իմ անձնական մէկ առնչութիւնը այս գրքին մէջ քննարկուած պատմութեան հետ, կը պարտիմ իմ մեծ հօրեղբօս, որ այնպէս պատահեցաւ, երբ ան կը գտնուէր Տարտանելի մէջ, անգլիական ռազմանաւու մը վրայ, 24 Ապրիլ 1915 թուականին, Դաշնակիցներուն ամբողջական ներխուժմանը Օսմանեան Մայրաքաղաք՝ Կոստանդնուպոլիս, կը զուգահիշէր ձերբակալմանը հայ մտաւորականներուն, որոնցմէ մեծամասնութիւնը աքսորուած եւ գաղտնօրէն սպաննուած էր, որմէ քանի մը շաբաթ ետք, արձակուեցաւ իրանանը Անատոլիոյ ամբողջ հայ ազգաբնակչութիւնը տեղահանելու եւ քշելու դէպի Սուրիական անապատները, եւ սկսաւ մահուան երթը, որուն ընթացքին բնաջնջուեցաւ հայ ցեղին գրեթէ կէսը»:

Այնուհետեւ Ճ. Ռոպերթսոնը վճռականօրէն կը հաստատէ. «Կասկած չի կրնար ըլլալ, նոյնիսկ ի հեճուկս Յեղասպանութիւնը ժխտող պատմաբաններուն, այն ոճիւրդ, որ գործադրուեցաւ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ, 1915 թուականին հայ ազգաբնակչութեան դէմ, օրինաւորապէս ուրիշ բանով չի կրնար սահմանուիլ, եթէ ոչ Յեղասպանութիւն եզրով»:

Սակայն, կը շարունակէ ան, այս անգամ նկատի առնելով Արեւմտեան երկու Մեծ Տէրութիւնները՝ յանձնի Մեծն Բրիտանիոյ եւ Միացեալ Նահանգներուն, Ճեֆրի Ռոպերթսոնը կը գրէ. «Այն իրողութիւնը, թէ Լեմքինի (այն իրաւաբանը, որ «Յեղասպանութիւն» սահմանումը տուաւ նման ոճիւրդներու. Ա.Ե.) տեսակէտը, որ հաստատուեցաւ 1948 թուականին, Յեղասպանութեան Պայմանագրութեամբ, եւ հայ ցեղին մօտ կէսին բնաջնջումը 1915 թուականին, անվիճելի կը մնայ, եւ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ, որ Արեւմտեան երկու գլխաւոր պետութիւնները տակաւին կը շա-

Ամալ Ալամուտտին (Բլունի) եւ Ճեֆրի Ռուպերթսըն

րունակեն մինչեւ այսօր վիճիլ այդ մասին»։

Ապա անցնելով Մեծն Բրիտանիոյ երբեմնի վերաբերումին, պատմաբանը կը գրէ. «Մեծն Բրիտանիոյ կառավարութիւնը դատապարտեց կոտորածները, որպէս ոճիր մարդկութեան եւ քաղաքակրթութեան դէմ, երբ անոնք տեղի կ'ունենային, սակայն վերջին տարիներուն, զանոնք կը նկատէ որպէս ոչ աւելի քան մեղադրելի «ողբերգութիւն»։

Այնուհետեւ անդրադառնալով Միացեալ Նահանգներուն կեցուածքին, աստրալիացի պատմաբանը կը գրէ նոյն վերագրումը կատարելով նաեւ անոր դիրքատրման առնչութեամբ.

«Մեծն Բրիտանիոյ զուգահեռ, գլխաւոր պետութիւնը յանձին Միացեալ Նահանգներուն, որ չէր վարանած դատապարտելու 1915 թուականի կոտորածները, որոնց արձագանգները ամբողջովին տեղագրուած են «Նիւ Եորք Թայմզ» թերթին մէջ, Օսմանեան կառավարութեան յանցագործութիւնը կը բացայայտուի հեռագիրներէն եւ ԱՄՆ-ի դեսպան Նենքի Մորկընթաուի հիպատոսական պաշտօնատարներուն յուշերէն, «Յեղասպանութիւն» եզրը, երբ Պայմանագրութեան մէջ ստաւ, Միացեալ Նահանգները 1951 թուականին, Արդարադատութեան Միջազգային Ատենանին Կատարած իր դիմումին մէջ կը նշէ. «Հայոց Յեղասպանութիւնը որպէս օրինակը համահասար է Ողջակիզումին»։

Ապա Ճ. Ռուպերթսըն կը շարունակէ. «Նախագահներ Ֆորտ, Բարթըր եւ Ռիկըն դատապարտեցին կոտորածները։ Սակայն, Յեղասպանութեան հայոց կողմէ յուշածումի օրը 24 Ապրիլ 1980 թուականին, Հորձ Պուշ Երեցը բերնէն փախցուց «Յեղասպանութիւն» բառը։ Սակայն ոչ Պիլ Քլինթընը եւ Հորձ Պուշ կրտսերը զայն կրկնեցին եւ «զանգուածային սպանութիւններ» կամ «կոտորածներ» բառերէն անդին չանցան։

Այնուհետեւ գալով մեր օրերուն, Ճ. Ռուպերթսըն կը գրէ. «Պարաք Օպաման, որ

օրէնսգէտ մտաւորական մըն է, եւ բաւականաչափ մօտէն հետեւած է եղելութիւններուն, որպէսզի կարենար «Յեղասպանութեան» մասին խօսիլ ընտրապայքարի օրերուն, սակայն, ժխտեց զայն, երբ նախագահ ընտրուեցաւ եւ սկսաւ գործածել «Մեծ Եղեռն» եզրը, բացատրելու համար «20-րդ դարու ամենաբիրտ վայրագութիւնները»։ Եւ աստրալիացի պատմաբանը կը ճշդէ շատ իրաւամբ. «Մեծ Եղեռն»ը կը նշանակէ մեծ ողբերգութիւնը Հայոց, սակայն ան չի նշանակեր «Յեղասպանութիւն»։

Եւ Ճեֆրի Ռուպերթսըն կու գայ եւ կը հասնի կարեւոր հարցի մը։ Թրքական կառավարութեան այն պնդումը, թէ Յեղասպանութեան հարցը պատմաբանները պէտք է վճռեն՝ բան մը, որուն կը ձայնակցին նաեւ Յեղասպանութիւնը ժխտող օտար պատմաբանները։ Ասիկա թրքական խորամանկ ծուղակ մըն է, որուն մէջ ինկան նաեւ կարգ մը հայ անձնատրութիւններ։ Յեղասպանութեան հարցը ո՞ր պատմաբանները պէտք է վճռեն... Հայ եւ թուրք պատմաբաններու միացեալ յանձնախումբ մը, ինչպէս որ կը թելադրէ թրքական կառավարութիւնը, թէ՛ Յեղասպանութիւնը ժխտող նաեւ հաստատող միջազգային պատմաբաններու յանձնախումբ մը...։ Երբ երկու խումբերէն եւ ոչ մին պիտի զիջի միասին, եւ հետեւաբար անոնց վիճաբանութիւնները պիտի ըլլան անվերջանալի եւ ապարդիւն ու ամուլ եւ թրքական կառավարութիւնը պիտի շարունակէ անվարան իր ժխտողական քաղաքականութիւնը։

Եւ Ճեֆրի Ռուպերթսըն իրաւամբ կը ժխտէ պատմաբաններուն ձեռնհասութիւնն ու իրաւասութիւնը՝ վճռելու համար Յեղասպանութեան հարցը, եւ կը գրէ. «Հարցին անտրամաբանական բնոյթը եզրակացութիւնն է, թէ «թողունք պատմաբաններուն», մինչ այդ «պատմաբանները անհամաձայն են» այն առնչութեամբ, թէ կոտորածները արդեօք Յեղասպանութիւն են։ Պատմաբանները որքան որ ալ ականատր ըլլան անոնք, ձեռնհասութիւնը չունին պատասխան տալու օրինական այս հարցին։ Յեղասպանութիւնը ժխտողներուն պատասխանը սխալ է։ Ըստ օրինի, այնպէս մտածելով թէ գրատր փաստ կը պահանջէ Յեղասպանութիւնը Կեդրոնական Կառավարութենէն։ Բնաջնջելու համար ցեղի մը կամ կրօնական խմբատրման մը անդամները, այդ միշտ ալ նպատակ մը եղած պիտի ըլլայ սպանելու իրաքանչիւրը այդ խմբատրումէն կամ նպատակը ըլլայ ստեղծելու այնպիսի պայմաններ, որոնց մէջ մահը անխուսափելի է»։

Այնուհետեւ անցնելով զոհերուն թուաքանակի հարցին աստրալիացի պատմաբանը կը գրէ. «Թրքական կառավարութիւնը հայ մեռելներուն թիւը կը հասցնէ առաւելագոյնը 600,000 անձի, սակայն, ինչպէս որ ինքն ալ կ'ընդունի, անոնք գրեթէ բոլորն ալ քաղաքացիներ էին՝

կիներ, երեխաներ, ծերունիներ, այնպես որ զոհերուն թուաքանակը ոչ մէկ կարեւորութիւն ունի: Զարմանալին այն է, որ պաշտօնատարները հանդիսատարապէս կ'ընդունին թէ սպաննած են միայն 600.000 հոգի, երբ նոյն այդ անձերը կը պնդեն թէ երկրին մէջ կային միայն մէկ միլիոն 100.000 հայ, ուրեմն անոնք կ'ընդունին թէ աւելի քան կէսը հայ ցեղին սպաննած են»:

Ա. ԳԼՈՒԽ - ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ

Ճեֆրի Ռուպերթսըն կը թուէ այն մարմիններն ու անձնատրութիւնները, որոնք ճանչցած են Հայոց Ցեղասպանութիւնը. «Ցեղասպանագէտներն ու Միջազգային Օրէնքի մասնագէտները առաւել պատմաբաններուն մեծամասնութիւնը եւ քսան ազգային Խորհրդարաններ, Միացեալ Նահանգներէն 43 Նահանգներ, Հայոց վիճակուած ճակատագիրը կ'որակեն Ցեղասպանութիւն»:

Եւ Ցեղասպանութիւնը ժխտող Արեւմտեան երկու գլխաւոր պետութիւններուն Մեծն Բրիտանիոյ եւ Միացեալ Նահանգներուն կառավարութիւնները կը մերժեն ճանչնալ Ցեղասպանութիւնը եւ կը ժխտեն զայն. «ԱՄՆ-ի վերջին նախագահները մերժեցին այս եզրը, արժէքատրում մը՝ զոր կը բաժնեն Մեծն Բրիտանիոյ կառավարութիւնները, որոնք մինչեւ 2010 թուականը, 1915 թուականի դէպքերը պաշտօնապէս նկատեցին ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ «Ողբերգութիւն մը»: Ապա հայասէր պատմաբանը կը մէջբերէ Մեծն Բրիտանիոյ Լորտերու Ժողովին արձանագրութիւնը. «Փաստերը ցոյց կու տան, թէ Օսմանեան կառավարութիւնը որոշապէս որոշում տուած էր բնաջնջելու իրեն ենթակայ հայերը»: Սակայն Մեծն Բրիտանիոյ կառավարութիւնները չեն ճանչցած 1915 եւ 1916 թուականներու դէպքերը որպէս «Ցեղասպանութիւն»:

Հակառակ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի ընթացքին Արեւմտեան Մեծ տէրութիւններուն հայ ժողովուրդին շոյալած առատ եւ մեծ խոստումներուն, պարզապէս որպէսզի հայ ժողովուրդին զաւակները իրենց հասար թնդանօթի միս ծառայէին, դաւաճանեցին հայ ժողովուրդին զայն յանձնելով թրքական կառավարութեան ողորմածութեան: Սակայն Արեւմտեանի այդ մեծ տէրութիւններուն այդ ընթացքին պատճառը այն չէր թէ անոնք կ'ատէին հայ ժողովուրդը, այլ պարզապէս որովհետեւ իրենց շահերը չէին հասնապատասխաներ հայ ժողովուրդի շահերուն, եւ այդ կացութիւնը կը տեւէ մինչեւ այսօր: Հայ քաղաքական միտքը չ'ըմբռներ այս իրողութիւնը եւ տակաւին կը յամառի իր այդ կեցոածքին վրայ մնալ, անոնցմէ սուրալով իր պաշտպանութիւնը:

Հայ ժողովուրդին միակ անկեղծ բարե-

կամն էր եւ է մինչեւ այսօր միայն Ռուսաստանը, ոչ թէ հայ ժողովուրդին սեւ աչքերուն համար, այլ պարզապէս որովհետեւ իր շահերը կը հասնապատասխանեն հայ ժողովուրդին շահերուն: Այս առումով հայ ժողովուրդին թշնամիները, առաջին հերթին, Արեւմտեան Մեծ Տէրութիւններն են, որոնք անցեալին թէ ներկայիս, ամէն սպառնալիքով, արգելք կը հանդիսանան, որ Ռուսաստանը իջնէ դէպի տաք ջուրերը, Միջերկրականը եւ իր էջքին ընթացքին ազատագրէ Արեւմտահայաստանը:

Այստեղ խօսքը տանք Ճ. Ռուպերթսընին. «Մերի դաշնագիրը, մարմնացումը Անտանտի (Արեւմտեան Մեծ Տէրութիւնները) խոստումին, թէ պիտի պատժէ «Մարդկութեան եւ քաղաքակրթութեան դէմ գործուած ոճիրները», զոհուեցաւ գործարարական շահերուն, որպէսզի մենաշնորհներ ձեռք բերեն եւ հակապոլշեիկեան պայքարին (նկատի ունենալով Թուրքիոյ աշակցութիւնը անոր) Լոզանի դաշնագրով սրբագործուած, դաշնագիր, որ լքեց ամէն ակնարկութիւն հայոց կոտորածներուն մասին (Արդարեւ, հայերու վերաբերեալ ոչ մէկ ակնարկութիւն): Ասիկա զանգուածային դաւաճանութիւն էր եղած բոլոր խոստումներուն, պատերազմի ընթացքին եւ անկէ ետք, Բրիտանիոյ, Ֆրանսայի եւ Ամերիկայի կողմէ»:

Իսկ անդրադառնալով Լոզանի դաշնագրին աստորայիացի պատմաբանը կը գրէ. «Լոզանի դաշնագիրը օրինաւոր քօղ մը տարածեց 1915 թուականի ուժագործութիւններուն վրայ եւ հայերուն թողոց որպէս վատագոյն կորսնցնողները Համաշխարհային Առաջին Պատերազմին»: Ապա, ակնարկելով օտար թէ հայ մարմիններուն, ան կը գրէ. «Ներողամիտ աչքով կը նայիմ ամերիկացի միսիոնարներուն միասնութեան եւ օտար թղթակիցներուն սարսափին վրայ, ինչ կը վերաբերի «սիւստի թուրքին», անտեղի յոխորտանքին հայ յեղափոխականներուն, ինչպիսիք են դաշնակները, երբ անոնք կ'երեւակայեն թէ ժողովուրդը ապստամբութեան կ'առաջնորդեն»:

Բ. ԳԼՈՒԽ - ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ - ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Համիտեան ջարդերուն անդրադառնալով Ճեֆրի Ռուպերթսըն կը վկայակոչէ բրիտանացի փոխ-հիւպատոս Շիվլինը, որ կը յիշատակէ. «Հայերը բացարձակապէս կ'որսացուէին վայրի զաւակներու նման, սպաննելով ուր որ հանդիպէին... Ես համոզուած կ'ընեմ, թէ նպատակը զանոնք բնաջնջել էր, յստակ ու մէկին»: Ճեֆրի Ռուպերթսըն կը շարունակէ. «Ցեղային եւ կրօնական ատելութեամբ բռնութիւնը վերջ չգտաւ: Կառավարութիւնը վախճալով օտար միջամտութիւններէ, զսպեց իր զօրքերը, երբ

դաժան մանրամասնությունները լայնօրէն տարածեցան Արեւմուտքի, մասնատրաբար ԱՄՆ-ի մէջ, ուր «Նիւ Եորք Թայմզ»ը զանոնք կը բնորոշէր ճիշդ այն բառերով, որոնցմով այսօր կը բնորոշուի Նացիական Յեղասպանութիւնը՝ «Այլ մէկ ողջակիզումը հայերուն»:

Եւ աստրալիացի իրաւաբան-պատմաբան Ճեֆրի Ռոպերթսըն կը շարունակէ. «Օսմանեան կայսրութիւնը խուսափելու համար արտաքին միջամտութենէ, Պերլինի Դաշնագրին 61-րդ Յօդուածին իր կողմէ բռնաբարումին համար, այժմ սկսաւ ժխտել սպանութիւնները, թէ անոնք տեղական եւ կղզիացած զինուորական գործողութիւններ էին՝ զսպելու համար հայկական ահաբեկչական խմբակներու ընթստութիւնը (Պանք Օթոմանի գրաւումը դաշնակներուն կողմէ, լայնօրէն օգտագործուեցան այս առնչութեամբ): Դիտորդները (ներառեալ կարգ մը բրիտանացի հիւպատոսներ) ժխտեցին այս մեկնաբանութիւնները եւ յատուկ շրջաններու ուսումնասիրութիւնը ցոյց տուաւ թէ հայութեան բացարձակ մեծամասնութիւնը հաաստարիւմ եւ խաղաղ մնացած էր»:

Այնուհետեւ, անցնելով Երիտթուրքերուն յայտնութեան, Ճ. Ռոպերթսըն կը գրէ. «Արդարեւ, այն ինչ որ կատարուեցաւ, տեղի պիտի չունենար Յեղասպանութեան նախորդող տարիներուն, եթէ այս ատելութիւնը քորբորէր ծայրայեղ ազգայնական կառավարութիւն մը, «Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն» Կոմիտէն, որ յառաջդիմական եւ ազգայնական ըլլալ կը ձեռացնէր, այսինքն Երիտթուրքերը, որոնց բարեփոխումներու ջանասիրութենէ հմայուած, անոնց պիտի միանար ընդլատակեայ Դաշնակ կուսակցութիւնը, այն յոյսով որ Սուլթանին գահընկեցութիւնը վերջ պիտի տար հայերուն տառապանքներուն»:

«ԹԻՐԱՅՈՒՄ» ենթագլուխին տակ աստրալիացի պատմաբանը կը գրէ. «Սուլթանը մնաց բացարձակ տիրակալը մինչեւ 1908 թուականը, երբ կարճատեւ շրջանի մը համար զինք ստիպեցին Սահմանադրական միապետ մը ըլլալ եւ ապա աքսորեցին: Իր դէմ դուրս եկած քաղաքական ամենաուժեղ տարրը իր գահակալութեան վերջին շրջանին, Երիտթուրքերուն (Իթթիհատականներուն) շարժումն էր, որ գործունէութեան սկսաւ իբրեւ յառաջդիմական ընդլատակեայ կուսակցութիւն մը, որ բաւականաչափ յեղափոխական էր գործակցելու համար դաշնակներուն հետ, թէւ ան երբեք հայ ժողովուրդին թուրքին հետ հաւասարութիւնը չընդունեց»:

Այնուհետեւ Ճ. Ռոպերթսըն կը շարունակէ Իթթիհատականներուն՝ հայ ժողովուրդին դէմ ցուցաբերած ատելութեան առնչութեամբ. «Հայ ժողովուրդին դէմ Իթթիհատի ատելութիւնը կը հրահրէր անոնց օտար միջամտութեան ձգտումը, որուն վրայ կու գար աւելնալ ժողովրդային անհանդուրժողութիւն մը, անոր հարստութեան եւ

իբրեւ առեւտրական եւ լուսայափոխ՝ անոնց արձանագրած յաջողութիւններուն հետեւանքով: Այս ընթացքը սկսաւ պաշտօնապէս տարածուիլ, թէ հայերը մաս կազմէր են «թուրք» ազգին»:

Իթթիհատի թրքացման քաղաքականութեան մեկնաբանութիւնը առաւել եւս ընդլայնելով հայաստէր պատմաբանը կը գրէ. «Լեզուի եւ մշակոյթի «թրքացման» ծրագիր մը կազմուեցաւ, որով կը մերժուէր հայկական կազմակերպութիւններուն գոյութիւնը: Օրոտան բացայայտ կարգախօսն էր «Թուրքիան թուրքերուն համար» պայքարը: Անոնց՝ Երիտթուրքերուն համար «Օսման»ը բացայայտօրէն կը նշանակէր «թուրք» եւ իրենց այժմու «Օսմանացման» քաղաքականութիւնը կը մերժէր ոչ-թուրք տարրերուն գոյութիւնը թրքական օճախին մէջ»:

(Շարունակելի)

Սիւնի, Փետրուար 2015

Վ Կ Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԼՈՐՏ ՊՐԱՅՍ

Դերկուն (Viscount) Բրիտանիոյ
Լորտերու Տան Անդամ

Ստորադասները իրենց ձեռքը դրուած չարիքի իշխանութենէն անբարոյ դարձած էին: Իրենց պետերուն կողմէ գրգռուած՝ անոնք տարիներէ ի վեր իրենց պաշտպանութեան յանձնուած հայերուն դէմ ամէն չարիք գործեցին: Ընդհանուր դժբախտութիւնը, խոշորագոյն համեմատութեամբ, ժանտարմըրին չէր եւ չէր կրնար անկախ մարմին մը ըլլալ: Իրենց ընթացքին պատասխանատուութիւնը կ'իյնայ տեղական իշխանութեանց, կեդրոնական կառավարութեան եւ կամ երկուքին ալ վրայ:

“The treatment of the Armenians in the Ottoman Empire”, London, 1916